

5. Гусак Н. І. Щастя в етичній концепції «конкордизму» Володимира Винниченка : автореф. дис... канд. філос. наук : 09.00.07 / Н. І. Гусак. – К., 1999. – 19 с.

Стаття надійшла до редакції 09.06.2011

В. ВАРЕНКО

ДУХОВНО-МОРАЛЬНЫЕ ЦЕННОСТИ УКРАИНСКОГО НАРОДА В ТВОРЧЕСТВЕ В. ВИННИЧЕНКО

Статья посвящена исследованию проблемы использования духовно-моральных ценностей украинского народа в творчестве В. Винниченко, его морально-этической философии. Анализ мировоззренческих позиций его творчества свидетельствует, что духовно-моральный идеал писателя хоть и основывается на традиционных ценностях украинского народа, все же В. Винниченко во многих случаях демонстрирует свое виденье моральных общечеловеческих ценностей, которые и стали основой теории конкордизма, принципа «честности с собой».

Ключевые слова: духовность, мораль, мировоззрение, принцип «честности с собой», морально-этическая философия».

V.VARENKO

SPIRITUAL AND MORAL VALUES OF THE UKRAINIAN PEOPLE IN V. VYNNYCHENKO'S WORKS

The article researches the use of the spiritual and moral values of the Ukrainian people in V. Vynnychenko's works along with the writer's moral-ethic philosophy. The analysis of V. Vynnychenko's world-view and literary heritage shows that though the writer's spiritual and moral ideal is rooted in traditional values of the Ukrainian people, yet in many cases he displays his individual vision of moral and universal human values which laid the foundation of concordism theory and the principle of «being honest with oneself».

Key words: spiritually, morals, word-view, principle of «being honest with oneself», moral-ethic philosophy.

УДК 82.2 „18” (477)

Надія ГАЄВСЬКА

ОСОБЛИВОСТІ ПОЕЗІЇ В ПРОЗІ ХРИСТІ АЛЧЕВСЬКОЇ

В статті розглянуто особливості поезії в прозі Христі Алчевської.

Ключові слова: поезія в прозі, синкретизм жанрів, психологізм, мініатюра, філософізм, імпресіонізм.

Українська література кінця XIX – початку XX ст. відзначається синтетичністю та синкретизмом жанрів та стилів. «У процесі художніх пошуків українські письменники кінця XIX – початку XX ст. розробляють прийоми, модифікують жанрові форми,

завдяки чому відбувається подальше взаємопроникнення самих родів літератури. Це також свідчить про глибину модернізації художніх процесів у цей період, – писав Юрій Кузнецов. – Поезія, проза і драма взаємозбагачують одна одну, створюючи художню реальність нової якості... Цього вимагає новий спосіб художнього мислення (через людську душу, внутрішній космос), який сприяв пошукові нових художніх форм. У результаті цього процесу і поширився як у європейських літературах, так і в українській, жанр поезії в прозі, що увагою до внутрішніх рефлексій, фрагментарністю малюнка, своєрідним використанням кольору, світлотіні й звуку впритул підводить до імпресіоністичного письма» [4, с. 100–101].

Поезія у прозі – короткий ліричний твір настроєвого характеру, наближений за формою тексту до прози і водночас за мелодикою, підвищеною емоційністю та ліричним сюжетом, навіть із фрагментами спорадичного римування, – до поезії. Будучи помежовим жанром, вірш прозою, на відміну від власне вірша, спирається на чергування довгих та коротких відтінків ритмізованого тексту, тяжіє до фонетичної упорядкованості та регулятивності мовлення, до «єтюдності» чи філософської медитації тощо [4]. Його зародження та становлення на вітчизняних теренах викликало у літературознавців неоднозначні відгуки: від захоплення Б. Данчицького, М. Євшана, М. Сріблянського, до різко негативних оцінок С. Єфремова, Д. Лукіяновича, І. Труша та ін. [5].

Протягом довгого періоду поезія в прозі в українській літературі залишалася недослідженою, що зумовлено трактуванням її як літератури декадентства. Окремі розвідки, що здійснювала українська літературна критика, були спорадичними чи зумисне ретардованими через певні ідеологічні перепони (цей жанр аж ніяк не вписувався в канони соцреалізму). На сучасному етапі вітчизняні науковці роблять спроби реанімувати критичний дискурс щодо жанру, який на зламі ХІХ–ХХ ст. був провісником прозового модерну. Принагідно цю тему розглядали Г. Вервес, О. Гнідан, С. Григоровська, І. Денисюк, О. Івасюк, О. Кривуляк, Ю. Кузнецов, С. Павличко, А. Підпалій, М. Хороб, Н. Шумило та інші літературознавці.

За Юрієм Кузнецовим, «поезія в прозі – унікальне художнє явище, яке стало своєрідною школою для багатьох українських письменників нової орієнтації... Поезії в прозі поглиблюють

психологізм, розширюють проблематику, вони втілюють настрої, думки, переживання автора, а не реальний пейзаж; пейзаж дедалі більше втрачає риси реалістичності, стає немовби точкою опертя, від якої відштовхуються авторські рефлексії, образно-емоційне, образно-алегоричне осмислення світу» [3].

«Стихія ліризму в цей час виявилась такою сильною, що викликала перебудову всієї жанрової системи, – вказує Наталя Шумило. – Виникають різні форми «новелістичних» нарисів-фрагментів – етюдів, образків, ескізів, поезій у прозі. Наприклад, у 1903 році на сторінках «Літературно-наукового вісника» на кожні 15 більших прозових творів було вміщено 60 менших, ліричних мініатюр близьких поезіям у прозі. А це вже ознака часу» [7]. Проте в цьому не було нічого дивного. Зокрема Соломія Павличко пояснювала цей феномен так: «У тому, що на зламі століть в українській літературі з'явилася поезія в прозі, не було нічого надзвичайного. Данину цій формі віддали буквально всі: від Лесі Українки та Ольги Кобилянської до Стефаника й Черемшини». Адже поезія в прозі, передбачаючи «певний ритмічний склад, поетичні, або такі, що вважалися поетичними, образи, теми, дискурси, орнаментальність, кучерявість стилю, певний словесний фетишизм, сентиментальність, чуттєвість», відкривала письменникам непересічні можливості розширення тематичних об'єктів та зображення дійсності під новим ракурсом [6].

До цього жанру зверталися талановиті українські письменники: Леся Українка, Ольга Кобилянська, Михайло Коцюбинський, Василь Стефаник, Гнат Хоткевич, Марко Черемшина, Михайло Яцків, Дніпрова Чайка, Уляна Кравченко, Христя Алчевська та ін.

Період в українській літературі кінця XIX – початку XX ст. був творчим розвоєм і талановитої письменниці Христі Алчевської. Її проза часто тяжіє до ліризму і психологізму. Лідія Грузинська зазначала: «Складена з оповідань, замальовок, ескізів, етюдів, жанрова палітра Алчевської – прозаїка вже сама по собі засвідчує тяжіння авторки до «нової» літературної школи, що орієнтувалась насамперед на поглиблення психологізму в художньому відтворенні життя» [1, с. 150].

Прозову мініатюру «Яблуні цвіли за вікном...», яка вперше з'явилася на сторінках «Літературно-наукового вісника» 1907 року, сама авторка за жанром не визначила, проте за своїми стильовими

ознаками вона може бути сміливо віднесене до поезії у прозі. Твір складається з двадцяти рядків, в яких майстерно переплітаються пейзажна замальовка з настроєвими роздумами-спогадами героїні.

Природа тут зображена не реалістично, вона переломлюється через кут зору оповідача, нашттовхуючи його на рефлексії. Сюжет у творі відсутній. Перед нами постає ніби лірична замальовка душі. Героїня сама подає нам історію свого нещасливого кохання.

Уже на початку мініатюри ми бачимо поєднання пейзажу та настрою: «Яблуні цвіли за вікном... Я не знала ні журби, ні горя. В душі розцвітали яснобарвні надії, вона вся була розкрита для щастя...» [1, с. 333]. Героїня проводить паралелі між цвітінням яблунь та розквітом своїх надій у душі, і ніби малює перед нами картину своєї молодості. Надії на щасливе життя були «яснобарвні», світлі, яскраві.

Однак поступово настрої змінюється від сонячного до захмареного бурями і грозами: «Буйний вихор пронісся над моєю головою, стогнали і гнулися молоді надії, тремтіли листочки...» [1, с. 333]. У цих рядках ніби чути боротьбу у душі героїні, яка намагається вистояти у битві зі складними обставинами життя. Динамізм і напруження, виражені дієсловами: «стогнали», «гнулися», «тремтіли», передають психічний стан героїні, який вібує у колі страху, болю та зневіри. Авторка майстерно проводить градацію настрою героїні, який з кожним рядком все більше наповнюється сумом, жалем, розчаруванням: «Буйний вихор пронісся над моєю головою... І тепер не сяють ясною радістю сумно закросені очі, що так любила колись молода весна. Вона заглядала у них, і вони, блискучі алмазом, відбивали в собі щебетання її, і бажали, й горіли, й світилися жадобою щастя! Чом не покохав ти їх тоді?!.. Вони вже не можуть так, яка давніше, любити...» Гнівно-гірким тоном звучить це запитання-обвинувачення: «Чом не покохав ти їх тоді?!..» [1, с. 333]. Проте на нього вже ніхто не дасть відповідь.

У творі кульмінація відчаю і постає самобутнім плетивом музики та кольору. *Зорові* образи «сяють ясною радістю», «заглядала», «блискучі алмазом», «горіли», «світилися», поєднуючись зі *слуховими* «буйний вихор», «пронісся», «щебетання» та *дотиковими* «любила», «бажали», «жадобою щастя», утворюють своєрідне мереживо настроєвих почувань героїні, просякнуте отруєним почуттям гіркоти втрати молодості.

Авторка ніби осмислює своє життя, яке їй не вдалося повністю реалізувати, адже вона не зазнала кохання.

Сумним, пригніченим акордом-мазком закінчується мініатюра: «Підірване гілля лежить на землі. Розсипані, розметані, буйним вихром потоптані, валяються безсилі їх листочки, і все вже затихло після бурі... Тепер ми стояли над ними. Не вернеш їх цвіту... Яблуні схилилися за вікном...» [1, с. 333]. Перед нами постає ніби картина після битви, яка точилась у душі героїні, і закінчилась не на її користь. Молодість пройшла, і вже не вернеш її прекрасного часу. Надії в душі розбилися об неминучу буденність життя, що пригнічує своєю присутністю.

Віднести до жанру ліричної прози можна і ще один твір Христі Алчевської «Мелодія» («Шопенівський марш»). Сама авторка визначила свій твір як шопенівський марш, тим самим підкреслюючи його музичну забарвленість. Твір невеликий, і сюжет, як і в попередньому творі, відсутній. Проте є певна відмінність: якщо поезія у прозі «Яблуні цвіли за вікном...» являла собою авторські рефлексії, то лірична новела «Мелодія» репрезентує філософські роздуми оповідача про життя і смерть.

«Молоде життя» у героїні асоціюється з мелодією: «Весела і безжурна, повна якогось здивування і невимовної наївності, несеться вона у ясне небо і ніби з кимось розмовляє, дивується щиро і наче докоряє, а потім знову ясніє, летить і сміється... Весна грає коло неї!.. Сяють усюди рожеві барви... Вітерець злегка літає по тремтячій красі вишневого цвіту, легенькі хмароньки усміхаються до землі із блакиті... А яскрава мелодія, радісна і сяюча, в'ється, співає і летить далі!..» [1, с. 339]. Авторка, мов віртуоз-музикант, виводить грайливість, легкість, веселість молодого життя. Перед нами наче грає безтурботна молодість, що переливається яскравими барвами життя. Проте чаруюча гра скрипки тане... Зовсім інші звуки полонять слух: «І ось її наче і не було... Темні грудки землі важко і глухо падають на дощату труну... Де все поділося? ...Де заховалося?!... В сяєві сонця цвіли сподівання; тільки як спомин далекий витав у них жаль... ...І ось уже смерть неблаганна йде тихим кроком, важко, похмуро, свавільно... І з горя хтось хлипа, і скаржиться, і побивається так тяжко-тяжко над незабутньої труною...» [1, с. 333].

Цю частину новели заповнює сумна мелодія, яка відбиває швидкоплинність та минуність людського життя. Останні рядки твору: «Хто це тут плаче?.. Хто це ридає? Тихше... тихше... замовкніть ви, люде, схиліться... Вгасла мелодія!..» – свідчать, що радісну мелодію молодості все-таки зупинив невблаганний час, який несе на своїх крилах кінець всього.

Побудований твір на контрасті життя-смерть. У першій частині твору життя зображується через плин мелодії, її акорди, звучання, вібрацію, а в другій частині сама смерть тривожно і глухо звучить.

Тема твору набуває екзистенціального звучання – мінливість та недовговічність людського життя передається через зображення трагедії однієї смерті.

Синтетична новела «Мелодія» Христі Алчевської, вирізняючись не тільки самобутністю бачення та репрезентацією філософсько-екзистенціальних проблем, але й оригінальністю поєднання живопису та музики, прози і поезії може бути сміливо додана до кращих витворів літератури XIX – початку XX ст., щодо якої Іван Денисюк писав: «За характером синкретизму мистецтв з великою дозою умовності можна виділити течію «симфонічної» словесності – акварельно-музичного письма Михайла Коцюбинського, Степана Васильченка, Гната Хоткевича в його «Карпатських акварелях» та Ольги Кобилянської і графічно-штрихову манеру Івана Франка й Василя Стефаника» [2, с. 11].

Лірична мініатюра «Метелик» знову порушує філософські проблеми, але цього разу це питання молодості і старості.

«Що таке молодість?.. Се – необачний привабливий метелик, котрого часом схопить за крильця життя, зіпсує, понівечить й кине в безодню забуття... Се – весна, що сама не знає, як відходить, як змінюється розквітлим літом, що не бачить наближення суворої осені» [1]. Вже настрої початку твору дає змогу розпізнати тональність усієї оповіді. Образ згасаючого дня, сонця, яке заходить за обрій лише підсилюють сумні нотки. «Над долиною згасають останні відблиски минулого сонця» [1, с. 358].

Сумна казка юнака не підходить галасливій, безжурній і веселій юрбі молоді, яка заповонила будинок дзвінким гамором, і вони вирушають гуляти, залишивши на панну Ланевську дрібні побутові турботи. Вона залишається сама (їй 39), і ця самота підкреслюється тим, що навіть буйна, запашна літня природа не зважала на «ніжний

силует самотньої людини». Та казка, яка обурила своїм сумом молодь, нагадала їй власну молодість і власне кохання, яке дало їй крила, але так і не навчило літати. Її забули, та не забула вона... і досі згадує: «Їй було тоді всього 20 літ. Як метелик або та дикунка-татарка, тяглась вона душею до музики, поривалась до світла. І... опалила крила...[...]... як хвилювала її душу його чудова гра! Як поривала вона її невідомі світи, як підносила вгору!» [1, с. 360]. Сум від нерозуміння такої долі нарощується риторичними питаннями: «Чому інша...? Чому їй... не дано щастя на землі?», на які ніхто не зможе відповісти; туга поглиблюється нічним тлом, яке завжди приносить навіть у найміцніші і найстійкіші серця меланхолію.

А молодь несла з собою світло, жарти, які не могли уже смішити і збудити Ланевську від тяжкої задуми – вона була «немолода». Та коли один з хлопців зловив метелика і обсмалив йому крила, сміючись зі своєї винахідливості, панна розридалась. Ніхто її не розумів, як ніколи не розуміє молодість старість, не розуміє зорі, бо вони вічні, і не знають старості і болю від нереалізованої ніжності і любові. Лише «...кримська ніч змовчала на це й тільки подивилась на них глибоко-глибоко своєю темінню, що оточувала їх, та зорі співчутливо й лагідно ще краще ясніли й сяяли в темній безодні неба. Ніби мовчки казали: оця плачуча жінка, може, й звдала всю красу небесних гармоній, а нікчемні, легковажні люди, що розбили її життя, чи ж обходять вони нас?!...» [1, с. 361].

Авторка ніжно, лірично і тонко змальовує один епізод з життя людини, який кидає світло на її минуле і на майбутнє.

У поезіях у прозі Христі Алчевської майстерно переплітається природне і людське, створюючи гармонійну єдність, яка допомагає підсилити зображення почуттів і переживань героїв. Поєднання гри кольорів, музики і слів творять надзвичайно ніжну і ліричну прозу. Авторка тендітними, але вмілими штрихами торкається важливих загальнолюдських тем і мотивів, розкриваючи їх по-новому.

Навіть з побіжного огляду окремих творів письменниці, можемо зробити висновок, що Христя Алчевська внесла свою частку в розвиток поезії у прозі, поглибивши психологізм зображення і досліджуючи внутрішні настрої і стани героїв; синтезуючи, як ніхто інший, поезію, музику, живопис і прозу. Її нечисленні поезії у прозі стали зразком витонченості, природності, щирості, дали змогу глибше зрозуміти психологію героїв, розкрити

глибоку палітру їх почуттів. Її поезія у прозі («Метелик», «Мелодія», «Яблуні цвіли за вікном...» та ін.) надзвичайно тонка і ніжна. Очевидно, мала рацію Ольга Кобилянська, коли писала Христі Алчевській: «Смуток молодій душі – се мов той цвіт лілеї... котру всі люблять, а ніхто в дійсності до грудей не припне. Ти – одна з тих, що розуміється на чуді того цвіту!...» [1, с. 421]. Саме таким цвітом і є поезія в прозі Христі Алчевської.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Літературознавчий словник-довідник / [за ред. Р. Т. Громійка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка]. – К. : ВЦ «Академія», 2006. – 405 с.
2. Немченко В. І. Проза і поезія Дніпрові Чайки // Дніпрові Чайка: літературні розвідки, бібліографічні нариси. – Херсон, 1996. – 534 с.
3. Кузнецов Ю. Імпресіонізм в українській прозі кінця ХІХ – початку ХХ століття: проблеми естетики і поетики. – К. : Зодіак – ЕКО, 1995. – С.81–82.
4. Шумило Н. До проблеми «ліризації» української прози кінця ХІХ – початку ХХ століття // Проблеми історії та теорії української літератури ХІХ – початку ХХ ст. – К. : Наук. думка, 1991. – С. 252–561.
5. Павличко С. Теорія літератури / [передмова М.Зубрицької]. – К. : «Основа», 2002. – 124 с.
6. Денисюк І.О. Розвиток української малої прози ХІХ – ХХ ст. – К. : Вища школа, 1981. – с. 11.
7. Алчевська Х. Твори / [упоряд., передмова та примітки Л. М. Грузинської]. – К. : Дніпро, 1990. – 456 с.

Стаття надійшла до редакції 10.11.2011

Н.ГАЕВСКАЯ

ОСОБЕННОСТИ ПОЭЗИИ В ПРОЗЕ ХРИСТИ АЛЧЕВСКОЙ

В статье рассмотрены особенности поэзии в прозе Христи Алчевской.

Ключевые слова: поэзия в прозе, синкретизм жанров, психологизм, миниатюра, философизм, импрессионизм.

N. GAEVSKA

THE PECULARITIES OF THE POETRY IN THE NOVEL OF CHRISTYA ALCHEVSKAYA

This article considers the peculiarities of the poetry in the novel of Christya Alchevskaya.

Key words: the poetry in the novel, a combination of genres, psychology, miniaturism, philosphism and impressionism.